

Molnár Lehel¹

Egy újból felfedezett Petőfi-levél az Unitárius Egyház Kolozsvári Levéltárában Petőfi Sándor születésének 200. évfordulóján

Akik követik a magyarországi kulturális eseményeket, híreket, azok tudják, hogy az idei esztendő Petőfi jegyében zajlik, ugyanis a forradalmár költő kétszáz évvel ezelőtt, 1823. január 1-jén született. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a múlt esztendő Tamási Áron-év volt az erdélyi író születésének 125. évfordulójának emlékére.)

De hol is született Petőfi? – tehetjük fel a kérdést. Még a mai napig is sok vita van ekörül. Mindannyian úgy tanultuk, hogy Kiskőrösön, de 1857-ig életrajzaiban az szerepelt, hogy Szabadszálláson. Ellenben amellet is szólnak érvek, hogy Kiskunfélegyházán látta meg a napvilágot. Nem szeretnék belemenni ebbe a szinte végeláthatatlan vitába, hogy ténylegesen hol született a költő, akit jobban érdekel a téma, ajánlani tudom Molnár Péterné könyvét, amelyet a Petőfi-szüülőhely-vitáról írt. Ez a könyv amellet érvel a leghatározottabban, hogy Petőfi Szabadszálláson született, és én is hajlok arra, hogy ezt fogadjam el, annál is inkább, mert Petőfi szülei, Petrovits István és Hruz Mária 1818–1841 között Szabadszálláson laktak, itt volt a házuk, földjük, szőlősük, malmuk, mészárszékük, kocsmájuk, itt fizettek adót stb.² Szabadszállás mellett teszem le a voksom, annak

¹ Molnár Lehel (1968, Székelykeresztúr) a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Levéltárának főlevéltárosa, teológiai végzettségét 1995-ben szerezte a KPTI-n, doktori dolgozatát 2020-ban védte meg a SZTE-n. Elérhetősége: molnar.lehel@unitarius.org.

² MOLNÁR Péterné, „...a róna, hol születtem”. *A Petőfi-szüülőhelyvita* (Budapest: Helikon, 2013), 120.

ellenére is, hogy az idén, 2023. március 15-én Orbán Viktor miniszterelnök ünnepi beszédét úgymond Petőfi szülővárosában, Kiskőrösön tartotta.

Amennyi bizonytalanság övezi Petőfi születésének a helyét, épp annyi legenda kötődik a halálához is. Különösen igaz ez a segesvári, avagy a fehéregyházi csatára és az azt megelőző 24 órára. Biztos pontok és bizonytalan részletek – hadd álljon itt röviden a nagy költőnk utolsó estéjéről néhány mozzanat.

Székelykeresztúr történetének fontos pillanatai közé tartozik, és ehhez nem fér kétség, hogy Petőfi Sándort 1849. július 30-án, halálának előestéjén a város vendégül látta.³

A költő útja Marosvásárhelyről Balavásáron, Kelementelkén, Erdőszentgyörgyön, Gagy-keresztjén át vezetett Székelykeresztúrra. Három fontosabb mozzanat köré csoportosíthatók a keresztúri események: az 1849. július 30-i ebéd, a vacsora és az éjszaka történéseihez.

Keresztúron 1902-ben alakult meg a Székely Társaság, és ennek tagjai az akkor még élő szemtanúk kikérdezésével pontosították, valamint kiegészítették a Petőfi székelykeresztúri tartózkodásával kapcsolatos történéseket. Ezeket a vallomásokat elsőként Barabás Endre 1904-ben, a *Vasárnapi Újság*ban tette közzé *Petőfi utolsó huszonnégy órája* címmel. Szentmártoni Kálmán unitárius gimnáziumi tanár is felhasználta az előző közlemény adatait, és 1911-ben *Petőfi utolsó éjszakája* címmel a *Pásztortűz*, valamint az *Ellenzék* hasábjain jelentette meg írását.

A vallomások alapján Bem tábornok honvédeivel délután három körül vonult be Keresztúrra, Petőfi kicsit később, 3:30 után érkezett Gyalokay Lajos⁴ százados kocsján. Bem és tisztikara báró Gamerra Gusztáv⁵ százados, Székelykeresztúr térparancsnoka otthonában berendezett főhadiszállásra ment. Petőfi megérkezésének hírére a báró és neje, Matskásy Krisztina rögtön intézkedtek, hogy a költőt is hívják meg ebédre.

³ Sándor-Zsigmond Ibolya 2018-ban foglalta össze Petőfi székelykeresztúri látogatását és a körülötte kialakult kultuszt. Ennek mentén haladva ismertetem én is az eseményeket. Lásd bővebben: SÁNDOR-ZSIGMOND Ibolya, „A székelykeresztúri Petőfi-kultusz”, *Művelődés* LXXI., melléklet, Székelykeresztúr és vidéke, 4. sz. (2018): 11–14.

⁴ Szentgyörgyi és gyalócai Gyalokay Lajos (Szalacs, 1825 – Nagyvárad, 1899) ügyvéd, országgyűlési képviselő, lapszerkesztő, törvényszéki elnök. 1848–49-es honvédszázados és szabadságharcos. 1849. február 9-én részt vett a piski csatában, ahol bal lábára megsebesült. Vitézségéért Bem József századosná léptette elő.

⁵ Báró Gamerra Gusztáv százados olasz származású főúr volt, dragonyos osztrák huszártisztként került Székelykeresztúrra az 1800-as évek közepén.

A késői ebéd után Petőfi és Zeyk Domokos⁶ Varga Zsigmondnak, a Gyárfás-kúria bérlőjének vacsorameghívását fogadta el. Ennek az estének (július 30.) a történetét a szintén negyvennyolcas honvéd ifj. Varga Zsigmondnak, a bérlő fiának a leveléből ismerjük. Varga a levelet már időskorában, 1899-ben írta a Gyárfás-kúria akkori tulajdonosának, Gyárfás Endre földbirtokosnak, országgyűlési képviselőnek a kérésére. Az ötoldalas levél Petőfi utolsó vacsorájának hitelt érdemlő dokumentuma, hadd idézzek néhány sort ebből a vallomásból „1849. július 30-án édes Apámhoz a tisztek közül többen szálltak be s köztük Zeyk Domokos is. Később híre szaladt, hogy Petőfi is megérkezett, s fent van a piactéren. Ezen hírre édesapám rögtön felsietett a piacra s ott a Novák Antal kereskedése előtt, másokkal együtt beszélgetve megtalálta Petőfit, kit meghívott vacsorára, bivalytejes puliszkára. Petőfi a meghívást szívesen és örömmel fogadta el. Nyolc órakor már javában folyt a vacsora, melyen többen vettek részt, így a polgári elemből az 1854-ben Marosvásárhelyen kivégzett Gálfy Mihály is jelen volt. Vacsora után nővérem, Varga Róza felkérésére Petőfi elszavalta egyik költeményét, s később újabb kérésére emlékkönyvébe három versszakos költeményt írt, melyben a vacsora kedélyes hangulatáról s a bivalytejes és túrós puliszka ízletességéről volt szó. Sajnos, az emlékkönyv később, mikor a házunk leégett, odaveszett.

Fiatfalva, 1899. augusztus 21-én id. Varga Zsigmond.”⁷

A Gyárfás-kúria kertjében lévő körtefa alatt a szép, csillagos, nyári estén Varga Zsigmond beszámolója szerint Petőfi-dalokat is énekelt az asztaltársaság. Többek közt ifj. Varga Zsigmond rokona, Bolyai Gergelyné (Bolyai Gergely a matematikus Bolyai Farkas féltestvére volt) zendített rá *A virágnak megtiltani nem lehet* kezdetű dalra is. A jó hangulatú vacsora után éjfélkor mindenki a szállítására távozott.

A vallomástevők egybehangzóan úgy nyilatkoztak, hogy kora reggel – még sötétben – váratlanul riadót fújtak, s a költő Gyalókyhoz szegődve együtt szekezett Keresztúr nyugati végéhez, Segesvár felé, ahol Bem megszemlélte csapatait. Mindez hajnali öt óra körül történt, és az elindított kocsisor végén az a kóberes szekér haladt, aminek a hátsó ülésén a fedél alatt Petőfi és Gyalóky utazott.

Hogy mi történt ezután?

„A történetírásnak két alapvető iránya van – mondja Hermann Róbert –, az egyik szerint a múlt megismerhető, a másik szerint nem. Tertium non datur – harmadik lehetőség nincs. A Petőfi-rejtéllyel is így állunk. A köztudatban 1849-

⁶ Zeykfalvi Zeyk Domokos (Marosvásárhely, 1816 – Segesvár, 1849. július 31.) honvéd-százados, Bem József segédtisztje. Hősi halált halt a segesvári csatában.

⁷ SÁNDOR-ZSIGMOND, „A székelykeresztúri Petőfi...”, 12.

től az élt, hogy Petőfi hősi halált halt a Segesvár–Fehéregyháza közötti ütközetben.⁸ A székelykeresztúriak büszkék arra, hogy Lengyel József nevű keresztúri orvost tartják a legutolsó szemtanúnak, aki élve látta Petőfit a csatatérről menekülése közben. Lengyel József beszámolt arról, hogy az ütközet alatt többször is beszélt a költővel, aki többnyire Fehéregyháza felől követte az eseményeket, és kimondottan a harcokban csak alig vett részt. Lengyel, aki lóháton menekült Héjjasfalva felé, visszanézve látni vélte a fehér ingben ugyanabba az irányba futó költőt. Tehát minden valószínűség szerint az orvos volt az élő Petőfi utolsó szemtanúja.

Petőfi legendai sírja Székelykeresztúron

A legenda születésének és a Petőfi-sír létrehozásának időpontja egybeesik, amint korábban említettük, a keresztúri Székely Társaság megalakulásával. Ekkor Keresztúr gyakorlatilag Petőfi-lázban égett. A város közművelődéséért munkálkodó Bálint Dániel asztalosmester és temetkezési vállalkozó a mai napig tisztázatlan illetőségű Gömöri Ferenc postamester elbeszélése nyomán kelt szegedi újságcikk hírére 1902-ben kihantoltatta a Lázár-kerti halottat, és a timafalvi temetőbe temették el. A történet előzményéhez hozzátartozik, hogy Lázár Márton vendéglős, a Hallerek korábbi kuktája mesélte el a századfordulón azt a legendát, mely szerint a segesvári csata éjszakáján két huszár és egy sebesült honvédtiszt menedéket keresett az istállójában. A tiszt – Lázár vak szolgájának állítása szerint – Petőfi Sándor volt. A honvédtiszt reggelre meghalt, a két huszár pedig továbbállt. Lázár még életében elmesélte ezt a történetet Gömöri Ferenc postamesternek, aki a vendéglős halálát követően, 1902-ben megírta azt egy szegedi lapba.⁹ Régen bizonyítást nyert az a tény, hogy nem Petőfi nyugszik a legendai sírban, de ez mit sem változtat a keresztúriaknak a Petőfi emlékéhez való kötődésén.

A Jézus-kiáltó-hegy ölében levő síremléket, amelynek felirata „Petőfi 1849 jul. 31, 1902 okt. 25”, évente nagyon sokan felkeresik. A hanton mindig van virág, és november 1. estéjén fellobognak rajta a gyertyalángok, mint földre szállt apró csillagok.

⁸ Pásztor Péter, „Halál és kultusz”. Interjú Hermann Róbert történésszel, *Országút*, 2023. január 25., letöltve: 2023. március 15., <https://orszagut.com/tudomany/petofihalala-halal-es-kultusz-3730>.

⁹ DÁVID Gyula – MIKÓ Imre, *Petőfi Erdélyben* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1972), 298–299.

Manapság már nem fontos a síremlék és a benne fekvő személy hitelességén vitázni. A keresztúriakban – és lokálpatrióta lévén számomra is – Petőfi bennük, bennem él. Velünk van utcák, terek, iskolák, múzeumok, társaságok nevében, a legendai sírt körüllegő mesékben, egyszóval mindannyiunk szívében.

Székelykeresztúr főterén a Márkos András alkotta Petőfi-bronzszobor – véleményem szerint a világ legszebb Petőfi-szobra – „nemzetőrként magaslik korok és országhatárok fölét”¹⁰. Ittlétének hallgatag tanúja a Gyárfás-kúria kertjében relikviává nemesült, régen kiszaradt azon körtefa, amelynek Kányádi Sándor márványba vésett verssorai állítanak örök emléket, s amelyeket szinte minden arra járó megtanul: „Haldoklik az öreg tanú, / Petőfi vén körtefája. / Azt beszél, ő látta volt / verset írni utoljára.”

Petőfi Barguzinban

Már a segesvári csata után felröppent az a hír, hogy Petőfit tulajdonképpen Dél-Szibériába, a Bajkál-tó mellett fekvő Barguzinba vitették az orosz hatóságok, és a költő végül ott élte le életének második felét, 45 éves koráig, amikor 1868-ban meghalt. Állítólag Petőfi betegen érkezett a szibériai faluba, ahol egy Anna Kuznyecova nevű nőnél kapott szállást, s a nő nem sokkal később gyermeket is szült a költőnek. Petőfi, Petrovics néven, barguzini évei alatt színházi előadásokat rendezett a szegényeknek, és építkezéseken dolgozott. 1868 végén halt meg, és állítólag csak halálos ágyán szólalt meg a családjá előtt magyarul. Barguzinban temették el, és unokája, Viktorovics Petrov szerint nagyapja sírját rendszeresen gondozták.¹¹

1989-ben mintát vettek a Barguzinban található csontokból, és megállapították, hogy azok Petőfi Sándortól származnak. Ekkor a Magyar Tudományos Akadémia is foglalkozni kezdett a kérdéssel, és egy magyar–oros szakértői csoport metrikus-morfológiai és csontkémiai, tehát nem DNS-vizsgálat szerint azt állapította meg, hogy a csontváz egy nőtől származik. Később, 1991-ben, 1996-ban és 2001-ben még három tudományos csoport is ezt az eredményt erősítette meg. Az egyik legkomolyabb vizsgálatot az Amerikai Fegyveres Erők Patológiai Intézete végezte 1994-ben, valamint a Pennsylvania Egyetem kutatócsoportja. DNS-vizsgálatok alapján mindkettő női csontvázként határozta meg a barguzini csontmaradványokat. Érdekesség, hogy az amerikaiak csak úgy vállalták az ana-

¹⁰ SÁNDOR-ZSIGMOND, „A székelykeresztúri Petőfi...”, 11.

¹¹ Bővebben lásd: HARMAT Árpád Péter, „A barguzini Petőfi-legenda”, *Történelmi cikkek*, 2017. július 17., letöltve: 2023. március 15., <http://tortenelemcikkek.hu/node/528>.

lízist, ha a csontokat kiviszik Clevelandbe, így a Petőfi Bizottságnak ki kellett csempésznie azokat Oroszországból.

A Petőfinek tulajdonított csontokról 2015. március 13-án a Petőfi Bizottság két kínai szakértővel közösen tartott budapesti sajtótájékoztatót bejelentette, hogy azok genetikailag 99,2–99,9 %-os egyezést mutat két női ágon ma élő Petőfi-rokonéval. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete Archeogenetikai Laboratóriumának munkatársai a magyar és angol nyelvű dokumentumok elemzése alapján rámutattak a kínai vizsgálatok súlyos hiányosságaira, és kijelentették, hogy a mitokondriális DNS vizsgálata semmilyen módon nem alkalmas arra, hogy cáfolja az MTA korábbi szakértői vizsgálatának véleményét, miszerint a csontok egykori birtokosa nő volt.¹²

Tehát még mindig nem került nyugvópontra Petőfi halála kérdése, úgy, ahogy a születési helyéé sem. A két végpont között feszül egy törekeny, de annál elszántabb forradalmi és költői élet.

Azt hinnénk, hogy a könyvtáryi Petőfiről szóló irodalomhoz már nem lehet semmit hozzátenni, hogy nincs új a nap alatt. És láss csodát. A múlt év végén, amikor az Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában Berde Mózesnek, az unitárius egyház egyik legnagyobb jótevőjének, jogásznak, háromszéki kormánybiztosnak a hagyatékát rendeztem, kezembe került egy eredeti Petőfi Sándor-levél, amelyet a költő forradalmártársához írt.

Milyen csodás játéka az isteni gondviselésnek, hogy amikor Petőfi 200 éves születési évfordulóját ünnepli a magyarság, pont akkor kerül a kezembe ez a levél. Az első gondolatom az volt, hogy azonnal közzé kell tennem, de elkezdtem kutakodni, hogy egyáltalán ismeri-e a nagyközönség, mert nem akartam felfedezni a spanyolviaszt.

Kiderült, hogy hivatali elődöm, Benczédi Gergely volt kollégiumi igazgató, egyházi pénztáros, levéltáros 1898-ban az *1848–49. Történelmi Lapok*¹³ hasábjain már közzétette, sőt három év múlva, 1901-ben a Berdéről írt monográfiája Okmánytárában is megjelentette a levelet. Ezek nyomán Dienes András 1958-ban megjelent *Petőfi a szabadságharcban*¹⁴ c. könyvében is ismerteti a levelet.

¹² Bővebben lásd: ERDÉLYI Ilona, „Még mindig keressük Petőfit!”, *National Geographic*, 2015. április 1., letöltve: 2023. március 15., <https://ng.24.hu/kultura/2015/04/01/meg-mindig-keressuk-petofit/>.

¹³ BENCZÉDI Gergely, „Petőfi levele Berdéhez”, *1848–49. Történelmi Lapok* 11–12. sz. (1898): 92. Uó, *Berde Mózsza életrajza* (Budapest: Unitárius Egyház, 1901), 93.

¹⁴ DIENES András, *Petőfi a szabadságharcban* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958). 122–123.

Ennek ellenére úgy gondolom, hogy levéltárunk ezen értékes ereklyéjét, Petőfi eredeti levelét érdemes újból közzétennünk, annál is inkább, mert az 1848–49. *Történelmi Lapok* gyakorlatilag hozzáférhetetlen, a Berdéről szóló monográfia forgatása is csak kevesek kiváltsága, a Dienes-kötet is ritka kiadvány. Ráadásul az unitárius olvasóközönség leginkább a *Keresztény Magvető* hasábjain keresztül jut hozzá felekezetihez kapcsolódó tudományos, tudománynpszerűsítő írásokhoz.

A néhány mondatos Petőfi-levelének az átírt változata alább olvasható, és a rövid elemzés rávilágít arra, hogy mi minden kitapintható ezekből a sorokból.

„Szalonta, március 24. 1849.

Kedves cimborám, mindenekelőtt rettentő szépen kérek küldd el e levelet Bemnek a legelső alkalommal, de el ne feledd, áldjon meg mind a hetvenhét Isten. Rám bízott leveledet átadtam Vörösmarty képviselőtársadnak szoros megfigyeléssel, hogy azonnal az illető kezébe szállítsa, magam nem tehetem ezt, mert estére értem Debrecenbe s másnap korán reggel eljöttem. Ugyanez okból nem tudakozhattam ki azon dolgokat, amiket Csányi bátyánk bízott rám, hogy igaz-e Majthényi agyonlövésére stb. Ügyszólván senkivel sem beszéltem az egész Debrecenben. Ismétlem kérésemet, hogy a levelet azonnal odább lódítsd, amint lehet, Csányi bácsit tisztelve tisztelem, téged öllelek s vagyok őszinte barátod Petőfi Sándor.

NB A Háromszék történetére vonatkozó, általad megígért adatokra pedigriglen nagyszerűen számítok.

Címzés: Berde Mózsa barátomnak
Csányi László orsz. k. biztos úrnál.
Kolozsvárott”

E levélből a következőket tudjuk meg:

Ha összeszámoljuk Petőfi Sándor rövid életének napjait, kiderül, hogy közel egy esztendő telt Erdélyben, a Partiumot és a Bánságot is beleértve. „Erdély volt újjászületésének és halálának színtere. ... Házáséletének legszebb napjait Erdődön és Koltón töltötte” jegyesével, későbbi feleségével, Szendrei Júliával, „a szabadságharcból is Erdélyben vette ki részét, a Marosvásárhely, Bereck és Temesvár közötti háromszögben”.¹⁵ Petőfi Segesvárról jövet Kolozsvárott időzött, ahol nemcsak Krizbay Miklós kolozsvári publicistával találkozott, hanem Csányi Lászlóval és Berde Mózssal is. Az nem kétséges, hogy Bem Petőfit futárpostával

¹⁵ DÁVID–MIKÓ, *Petőfi Erdélyben*, 5.

küldte az erdélyi kormánybiztoshoz, aki viszont – tudva, hogy Debrecenbe is megy – néhány kósza hír megtudakolására kérte fel, ugyanakkor Berde Mózsza pedig egy levelet bízott rá, amelynek címzettjét nem ismerjük, de ez bizonyára valamelyik főkorifeus, talán maga Kossuth lehetett. Tehát a Berde-levelet Petőfi átadta Vörösmartynak, hogy továbbítsa azt.

Debrecenben Bemnek valamiféle hivatalos küldeményét kézbesíthette, talán a Honvédelmi Bizottmány vagy a hadügyminisztérium részére. Ez feltevés, de nagyon valószínű, mert nincs más magyarázata a kolozsvár–debreceni fárasztó útnak, ha tudjuk, hogy csak egyetlen éjszakát töltött a forradalmi székvárosban, ahová este érkezett meg. Bennfentes emberrel aligha beszélt, ezt bizonyítja, hogy senkitől sem hallott fontos vagy érdekes híreket, így március 16-án még semmi biztosat nem tudott Szeben öt nappal előbb történt bevételéről, de nem „tudakozhatott” a levelében említett „Majthényi” agyonlövéséről sem. Kétségtelen, hogy Majthényi Istvánról van szó, a volt komáromi városparancsnokról, akinek gyanúsán ingadozó magatartását a Honvédelmi Bizottmány végül is megelegette, tábornoki rangjától megfosztotta, és fogságba vetette. Az országban, úgy látszik, elterjedt agyonlövésének híre, ami azonban nem volt igaz.

A Bemnek szóló, továbbítás végett Berdéhez küldött levélmelléklet elveszett. Azt sem tudjuk pontosan, hogy miért volt ekkor szüksége Petőfinak az utóiratban említett háromszéki „adatokra”, de joggal tételezzük fel, hogy nem a megye általános történelme érdekelte – ehhez nem volt Berde segítségére szüksége –, hanem maga az 1848–49-es háromszéki önvédelmi harc, melynek Berde egyik fontos tanúja volt.

A levélből nyilvánvalóvá válik, hogy Debrecenből Szalontára utazott Arany János meglátogatására, de rejtélyes, hogy erről Arany sohasem tett említést.

Rövid ez a levél, de ahhoz elegendő, hogy a széthullott napok mozaikját összerakjuk belőle. Láthatjuk, hogy egy ilyen pici episztolából is mennyi információt ki lehet nyerni, és így közelebb kerülünk egy emberi élet megértéséhez, rekonstruálásához. Ezt azért hangsúlyozom, mert mindannyiunk birtokában vannak családi, baráti levelek, és ezek felbecsülhetetlen értékűek, ha meg akarjuk érteni az adott család, személy életét, de saját magunk jobb megértéséhez is elvezet. Lehetőséget biztosít családfánk-sorsunk rejtett mintázatainak a feltárására. De ennek a tárgyalása egy másik írás témája lenne.

